

Ольга Путятницька

**ПІСНЕСПІВ «ДІВА ДНЕСЬ»
В ОБРОБЦІ ДМИТРА БОРТНЯНСЬКОГО:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПОШУКИ**

Розглянуто роль давньоукраїнської церковної монодії у формуванні індивідуального стилю видатного українського композитора другої половини XVIII – початку XIX ст. Проаналізовано жанр обробки давнього наспіву в духовній творчості митця на прикладі різдвяного кондака болгарського наспіву. Відзначено поширеність цього піснеспіву в монодичній версії та в авторських обробках у церковно-співочій практиці від початку XIX ст. дотепер. У пошуках зразка монодичного піснеспіву, який став інваріантом для інтерпретації Д. Бортнянського, було досліджено понад 150 рукописних кодексів з архівних установ Києва, і лише у двох – Ірмолоях 1752 р. та межі XVIII–XIX ст. – було віднайдено цей кондак. Обидва манускрипти зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Здійснено порівняльний аналіз варіантів піснеспіву з українських рукописних Ірмолоїв, із синодального видання 1772 р. в Москві та в обробці Д. Бортнянського. Висвітлено особливості втілення монодичного зразка у творчості композитора на вербальному рівні, на рівнях композиційної структури, ритму та ладу. З'ясовано, що Д. Бортнянський використав варіант монодичного піснеспіву, занотований в українському Ірмолої 1752 р. і відтворений із деякими змінами у синодальному виданні 1772 р.

Ключові слова: творчість Д. Бортнянського, давньоукраїнська церковно-співоча практика, монодія, болгарський наспів, Ірмолой, піснеспів, кондак.

Українська церковна монодія як давній пласт писемної музичної культури є безцінним мистецьким надбанням сучасної України. Збережені музичні джерела, занотовані безлінійною та п'ятилінійною системами запису, дають змогу скласти уявлення про музичну творчість наших предків.

© Путятницька О. В.

У розвитку монодичної культури кінця XVI – XVIII ст. вагоме значення мали рукописні та друковані церковно-співочі збірники – Ірмолої. Вони записані власне кийівською квадратною нотацією, а це значно полегшує їх прочитання, на відміну від зразків, зафіксованих невмами. Джерелознавчі дослідження цих рукописів дають змогу виявити особливості прояву музично-історичного стилю, у якому відображено самобутні середньовічні традиції культури нашої нації.

Великий обсяг збережених у джерелах зразків монодичного співу свідчить про те, що навіть у період запровадження традиції багатоголосного церковного співу одноголосний спів у церквах мав досить міцні позиції. Водночас формувалася практика перекладень і простих гармонізацій давніх монодичних наспівів для хорового виконання. Серед композиторів, які працювали у цьому напрямі, маємо назвати передусім Дмитра Степановича Бортнянського (1751–1825), постать якого посідає провідне місце в розвитку музичного мистецтва Східної Європи в добу Класицизму. Цього майстра безперечно можна вважати належним до когорти видатних європейських митців, які досягли світових вершин.

У творчому доробку Д. Бортнянського є композиції майже всіх основних жанрів його епохи – опери, оркестрові та камерно-інструментальні твори, пісні, які є цінною художньою пам'яткою XVIII ст.; але найповніше талант митця розкрився в царині духовної музики, яка з давніх часів була однією з жанрових домінант української музичної культури.

В останні роки життя Д. Бортнянського зросла його увага до жанру обробки давнього наспіву. Він написав 16 творів цього жанру, гармонізувавши грецький, кийівський, знаменний і болгарський наспіви¹. Є різні версії дослідників

---

¹ Повний перелік обробок Д. Бортнянського (14) подано у додатку до статті: Плотникова Н. Ю. Обработки древних распевов в творчестве Д. С. Бортнянского // Научные труды Московской государственной консерватории имени П. И. Чайковского. Сб. 43 : Бортнянский и его время. К 250-летию со дня рождения Д. С. Бортнянского : мат-лы междунар. науч. конф. Москва, 2003. С. 35–49. Можна додати ще два ранні зразки обробки давнього наспіву у спадщині митця. У написаній в італійській

щодо інтонаційних джерел цих обробок митця. Наприклад, протоієрей Дмитро Розумовський вважав, що композитор використовував наспіви із синодальних видань церковних книг, здійснених 1772 р. в Москві¹. Протоієрей Василій Металлов і Антонін Преображенський, навпаки, вважали, що ушлавлений майстер спирався виключно на усну традицію².

Безумовно, на формування індивідуального творчого стилю Д. Бортнянського вплинули кілька чинників. Передусім це місце його народження. Місто Глухів на той час було великим культурним осередком, фактично столицею Лівобережної України. Особливо відзначимо активне музичне середовище, у якому проходило дитинство обдарованого хлопчика – учня славнозвісної Глухівської музичної школи. М. Рицарева зазначає, що глибинною основою формування особистості музиканта і композитора Д. Бортнянського був власне набутий у Глухові інтонаційно-слуховий досвід³.

Із другого боку, Ю. Ясиновський висловлює цілком слушні запитання, сам же на них відповідаючи: «Чи знав Д. Бортнянський давньоукраїнську церковну монодію, українські Ірмолої, якщо він виїхав з України ще в ранньому дитинстві? Чи міг семирічний хлопчик свідомо сприйняти багатий інтонаційний монодичний фонд?»⁴.

період «Німецькій Обідні» збереглися авторські примітки: у хоралі «Wo ist ein Gott» – «наслідування київського наспіву», у хоралі «Heilig, Heilig ist der Herr» – «у дусі грецького наспіву». Крім того, дослідники відзначають інтонаційну подібність хоралу «Bekennen will ich Dich, o Herr» до деяких послівок знаменного наспіву, але у цьому випадку композитор не дав посилання на інтонаційне джерело.

¹ Разумовский Д. В. Церковное пение в России. Опыт историко-технического изложения : в 3 вып. Вып. II. Москва, 1868. С. 233–235.

² Металлов В. М. Очерк истории православного церковного пения в России. [Репринт. изд.] Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. С. 103; Преображенский А. В. Д. С. Бортнянский: к 75-летию со дня смерти // Русская музыкальная газета. 1900. № 40. С. 912–913.

³ Рыцарева М. Г. Композитор Д. Бортнянский. Жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1979. С. 38.

⁴ Ясиновський Ю. П. Українська церковна монодія доби Дмитра Бортнянського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXLVII : Праці Музикознавчої комісії. Львів, 2004. С. 157–165.

Теоретично можна припустити, що Д. Бортнянський був ознайомлений з Ірмолоями, бо і після запровадження партесного багатоголосся в церквах виконували монодійні піснеспіви.

У другій половині XVIII століття тривав великий відтік інтелектуальних та творчих сил з України до Росії. Відомо, що переселенці (півчі, регенти) привозили із собою Ірмолої. Ці збірники були не лише літургічними книгами, а й практичними посібниками з музичної грамоти і церковного співу.

Щоб виявити вплив українських Ірмолоїв на творчість Д. Бортнянського, зупинимося для прикладу на одному з його творів – «Дѣва днесь». Цей різдвяний кондак безперечно є справжнім «хітом» у церковно-співочій практиці сьогодення. Незважаючи на те, що до цього сакрального тексту зверталось чимало церковних композиторів, добре знаних у регентських колах, – М. Георгієвський, П. Григор'єв, А. Кастальський, П. Копосов, В. Лірін, Г. Львовський, А. Лядов, І. Покровський, Г. Рютов, Ф. Степанов, А. Туренков, Г. Урусов, В. Фатєєв та ін. – саме композиція Д. Бортнянського звучить нині у більшості храмів у різдвяний період.

Згадки про цей твір знаходимо у монографіях М. Рыцаревої¹ та В. Іванова². Розвідку Н. Плотникової присвячено ґрунтовному огляду саме обробок давніх наспівів у творчості митця³. В. Протопопов розглянув найважливіші піснеспіви Різдва Христового і здійснив порівняльний аналіз знаменного, грецького і болгарського наспівів кондака та його версії в гармонізації Д. Бортнянського⁴.

---

¹ Рыцарева М. Г. Композитор Д. Бортнянский. Жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1979. С. 211–225.

² Иванов В. Ф. Дмитро Бортнянский. Київ : Музична Україна, 1980. С. 106–107.

³ Плотникова Н. Ю. Обработки древних роспевов в творчестве Д. С. Бортнянского // Научные труды Московской государственной консерватории имени П. И. Чайковского. Сб. 43 : Бортнянский и его время. К 250-летию со дня рождения Д. С. Бортнянского : мат-лы междунар. науч. конф. Москва, 2003. С. 35–49.

⁴ Протопопов В. В. Песнопения праздника Рождества Христова // Музыкальная академия. Москва, 2001. № 1. С. 1–8.

Широка популярність твору в церковно-співочій практиці від XIX ст. до наших днів спонукає мистецтвознавців досліджувати його задля розкриття нових аспектів рецепції давньоукраїнського церковно-монодичного мистецтва у духовній творчості композитора.

Отже, об'єктом цього дослідження є різдвяний кондак «Дѣва днесъ» в обробці Д. Бортнянського. Важливо знайти відповіді на такі запитання:

1) Який зразок монодичного пісенспіву став інваріантом для композиторської інтерпретації?

2) Де зафіксовано інваріант, джерело музичної композиції майстра?

3) Якими є особливості його інтерпретування у творчості композитора?

Добре відомо, що твір Д. Бортнянського є обробкою болгарського наспіву. На поширеність саме монодичної версії кондака вказував протоієрей Іоанн Вознесенський наприкінці XIX ст.: «Нині в церковному вжитку з болгарського наспіву відомі лише: П гласу “Бог Господь”, “Благообразный Иосиф” і V гласу “Тебе одѣющагося”, які перекладені й у гармонічному вигляді. Менш відомими є наспіви гласів I і III. На I глас деколи виконуються: “Нынѣ силы небесныя” і “Достойно есть”, на III глас: кондак “Дѣва днесъ” і “Плотию уснув”»¹.

Болгарський наспів був найбільш поширеним у давньоукраїнському монодичному мистецтві й охоплював понад триста пісенспівів на різні тексти. Для порівняння, грецький наспів охоплював лише вісімдесят пісенспівів. Отже, не дивно, що композитор звернувся саме до широковідомої болгарської мелодичної версії різдвяного кондака.

Музикознавці, які розглядали цей твір, – М. Рицарева², В. Іванов³, Н. Плотникова¹, В. Протопопов² – зазначали, що

---

¹ Вознесенский И. И. О церковном пении Православной Греко-Российской Церкви : Большой и малый знаменный распев. Рига, 1890. С. 94.

² Рыцарева М. Г. Композитор Д. Бортнянский. Жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1979. С. 212.

³ Іванов В. Ф. Дмитро Бортнянський. Київ : Музична Україна, 1980. С. 105–107.

Д. Бортнянський узяв піснеспів болгарського наспіву з першого синодального друкованого «Обиходу нотного церковного співу» 1772 р., тож у своїх розвідках цитували його саме за цим виданням³. Наявність певних відмінностей мелодичної лінії у версії піснеспіву з указанного джерела та в обробці Д. Бортнянського спонукала до подальших пошуків імовірного джерела музичної композиції майстра. Безперечно, об'єктом неабиякої зацікавленості стали українські Ірмолої. До огляду насамперед було залучено відомі ґрунтовні праці сучасних медєвістів Л. Корній та Ю. Ясиновського.

Результати пошуків цього добре знаного інтонаційного джерела дещо здивували. Його не знайдено у збірнику піснеспівів «Болгарський наспів з рукописних нотолінійних Ірмолоїв України», який упорядкувала Л. Корній⁴. До видання увійшли всі твори цього наспіву (крім «Херувимської») з 21 Ірмолою кінця XVI – XVII ст. Одним із критеріїв ретельного відбору давніх піснеспівів до збірника була обов'язкова наявність атрибутів «болгарський», яка є вагомим свідченням їх достовірності.

У каталозі Ю. Ясиновського⁵ серед описів Ірмолоїв кінця XVI – XVIII ст. різдвяний кондак числиться лише у кількох рукописах. Зокрема, він згадується у списках серед піснеспівів:

---

¹ Плотникова Н. Ю. Обработки древних роспевов в творчестве Д. С. Бортнянского // Научные труды Московской государственной консерватории имени П. И. Чайковского. Сб. 43 : Бортнянский и его время. К 250-летию со дня рождения Д. С. Бортнянского : мат-лы междунар. науч. конф. Москва, 2003. С. 37–38.

² Протопопов В. В. Песнопения праздника Рождества Христова // Музыкальная академия. Москва, 2001. № 1. С. 4.

³ Керуємося результатами досліджень названих музикознавців, які аналізували кондак за синодальним виданням 1772 р.

⁴ Корній Л. П., Дубровіна Л. А. Болгарський наспів з рукописних нотолінійних ірмолоїв України кінця XVI – XVII ст. / відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1998. 321 с.

⁵ Ясиновський Ю. П. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть : каталог і кодікологічно-палеографічне дослідження / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів : Вид-во отців Василян «Місіонер», 1996. 623 с.

- 1) давньоукраїнського наспіву без атрибуції:
  - кінця XVI – початку XVII ст.¹;
  - початку XVII ст. (1603 р.)²;
  - середини XVII ст.³;
  - початку XVIII ст. (1726 р.)⁴;
- 2) київського наспіву:
  - середини XVIII ст. (1750 р.)⁵;
  - останньої чверті XVIII ст.⁶;
- 3) болгарського наспіву:
  - середини XVII ст. (бл. 1660 р.)⁷;
  - першої половини XIX ст.⁸

Аналізуючи зміст, часову та географічну площину побутування згаданих рукописів, доходимо висновку про малоймовірність звертання до них Д. Бортнянського. М. Рыцарева зазначає, що в українських Ірмолоях XVIII ст. вона віднайшла лише два оригінальні наспіви – «Чертог твой» і «Нынѣ силы небесныя», – а кондак «Дѣва днесъ» зафіксований лише у синодальному виданні⁹.

---

¹ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Ф. 3 : Зб. Центрального Василянського архіву і бібліотеки, шифр МВ 50.

² Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького (колишній Львівський музей українського мистецтва). Шифр Q 266.

³ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Ф. 6 : Зб. Богословської академії, шифр БА 14.

⁴ Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej (Przemysł, Polska). Зб. Староцерковних рукописів і друків, шифр Ст.-церк. 4614.

⁵ Российская государственная библиотека (Москва). Ф. 304 : Собр. Троице-Сергиевой лавры, шифр Тр.-Серг. 454.

⁶ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (Київ), Інститут рукопису. Ф. 1, од. зб. 5586.

⁷ Российская государственная библиотека (Москва). Ф. 152 : Собр. И. Лукашевича, шифр Лукаш. 75.

⁸ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (Київ), Інститут рукопису. Ф. 1, од. зб. 5387.

⁹ Рыцарева М. Г. Композитор Д. Бортнянский. Жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1979. С. 212–213.

З огляду на специфіку давньої рукописної книги, а саме унікальність і неповторність змісту кожного списку, було вирішено продовжити пошуки (хоч і майже безнадійні) ймовірного первинного інтонаційного джерела досліджуваного кондака в Ірмолях XVIII ст. Таке рішення дало позитивні результати. Було проаналізовано понад 150 рукописних кодексів з архівних установ Києва, і лише у двох було віднайдено кондак «Дѣва днесь». Обидва рукописи зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Перший рукопис датований 1752-м роком¹ (див. фото 1). На його титульному аркуші зазначено: «В лѣто от Рождества Христова 1752 года. Написася в царственном градѣ Санкт-Петербурхѣ придворным пѣвчим Гаврилом Головнюю». Видатний український знавець церковного співу, півчий та уставщик Придворної співацької капели у Петербурзі, виходець із Глухова Гаврило Матвійович Головня відзначився не лише своєю виконавською діяльністю, а й як автор та упорядник богослужбової нотної та навчальної літератури. У згаданому Ірмолю Г. Головня занотував піснеспіви давньоукраїнської монодичної традиції, а також нотну абетку. Абетка охоплювала лише чотири аркуші (арк. V–VIII), але, на думку О. Цалай-Якименко, відображала історично сформовані педагогічні принципи, зокрема методику швидкого вивчення музичної грамоти на основі хорового співу. У процесі студій учні навчалися сольмізації в альтовому ключі задля прочитання одноголосних наспівів Ірмологіона².

Власне, текст із цього манускрипту з деякими змінами був покладений в основу синодального видання 1772 р. Л. Терещенко-Кайдан відзначає, що нотолінійний Ірмолю, який упорядкував Г. Головня, увійшов в історію церковної

---

¹ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (Київ), Інститут рукопису. Ф 301, шифр ДА П. 351 (за описом М. Петрова), арк. 301 зв. – 302.

² Цалай-Якименко О. С. Київська школа музики XVII століття / Наук. тов-во ім. Шевченка. Київ ; Львів ; Полтава, 2002. С. 411.

музики Російської імперії як книга, завдяки якій у Росії було започатковано нотний друк¹. Можливо, саме цей рукопис був відомий Д. Бортнянському.

Другий віднайдений зразок піснеспіву наявний у рукопису кінця XVIII – початку XIX ст.² (див. фото 2).

В обох випадках піснеспів «Дѣва днесь» зафіксований в Ірмолях без позначки «болгарський». Очевидно, відсутність атрибутів піснеспіву становила складність його ідентифікації. Саме тому музикознавці посилались не на давньоукраїнську нотолінійну книгу, а на синодальне видання як нотне джерело кондака, який обробив Д. Бортнянський.

Безумовно, порівнюючи авторські обробки давніх наспівів з оригінальними версіями, не можна абсолютно точно визначити, який із варіантів наспіву взято за основу твору. Однак у цьому разі сукупність чинників промовисто свідчить саме на користь українського Ірмолою як джерела інваріанта.

Не зупиняючись на детальному музикознавчому аналізі кондака «Дѣва днесь», який уже неодноразово здійснювали дослідники, відзначимо лише основні текстологічні відмінності між різними версіями піснеспіву та деякі особливості рецепції монодичного зразка у композиторському баченні Д. Бортнянського (див. приклад).

Для структури піснеспівів болгарського наспіву характерною є періодична повторність однієї композиційної побудови, яка може дещо варіюватися залежно від обсягу поетичного тексту. Розглядуваний кондак в обробці Д. Бортнянського та в українських рукописах складається з п'яти проведень такого експозиційного рядка:

Перше проведення :

Дѣва днесь Пресушественнаго раждает,

---

¹ Терещенко-Кайдан Л. В. Гаврило Головня – видатний майстер українського церковного співу XVIII ст. // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. пр. Вип. 12 / Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2007. С. 139–143.

² Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (Київ), Інститут рукопису. Ф. 1, од. зб. 5457, арк. 87 зв. – 88.

Друге проведення:

и земля вертеп Неприступному приносит;

Третє проведення:

Ангели с пастырьми славословят,

Четверте проведення:

волсви же со звѣздою путешествуют;

П'яте проведення:

нас бо ради родися Отроча младо, превѣчный Бог.

Аналізуючи кондак за синодальним виданням, В. Протопопов визначає його музичну форму як куплетну з шестиразовим проведенням теми¹.

Мелодичні лінії кондака у версії із синодального видання та в обробці Д. Бортнянського різняться на словах «Пресущественнаго раж-[даёт]». Натомість в українських Ірмолоях та в авторській обробці відповідні мелодичні фрази цілком ідентичні.

Помітними є особливості роботи митця з вербальним джерелом, а саме зміна підтекстовки і повторення окремих поетичних фраз задля створення симетричної музичної композиції. Утім, усі зміни були здійснені лише всередині мелодичних фраз. Їх акцентовані межі збігаються в українських рукописах та в обробці майстра: 1) «Дѣва днесь»; 2) «Пресущественнаго»; 3) «раждает». У синодальному ж виданні відзначаємо зміщення початку третьої фрази.

Спостерігаємо й деякі ритмічні розбіжності між монодичними версіями та твором Д. Бортнянського. Композитор вдало адаптує характерну для монодії нерегулярну ритміку до тактової системи, «уміщуючи» давній наспів у рамки акцентного метру.

Що ж до ладу, то Д. Бортнянський органічно поєднує характерну для монодії модальність із функціонально-гармонічними засадами тональної системи. Кожне проведення теми закінчується модуляцією з головної тональності – *до мажор* – у тональність домінанти – *соль мажор*.

---

¹ Протопопов В. В. Песнопения праздника Рождества Христова // Музыкальная академия. Москва, 2001. № 1. С. 4.

В останньому проведенні відбувається зворотна модуляція – із *соль мажору* в *до мажор*. У монодичному зразку мелодія безперервно ллється в межах оспівування головних ладових опор *мі – до*, що створює відчуття *до мажору*, але закінчується кожне проведення і піснеспів загалом звуком *ре*.

Приклад.

Версії кондака «Дѣва днесъ»
із синодального видання, з українських рукописних Ірмолоїв
та в обробці Д. Бортнянського

Кондак «Дѣва днесъ» болгарського наспіву, незважаючи на відображені в ньому закономірності монодичного мислення, має чимало рис, характерних для класицистичного світосприйняття. Мелодико-ритмічна повторність, симетрія рядків стають важливими формотворчими чинниками у багатоголосному творі Д. Бортнянського. Попри незначні мелодико-ритмічні зміни та додані каденційні звороти, монодична канва в обробці майстра залишається практично незмінною.

Отже, кондак «Дѣва днесь» болгарського наспіву виявився одним із найбільш підхожих зразків монодії для творчого самовираження композитора, який не тільки зберіг цей давній піснеспів, а й продовжив його життя в умовах багатоголосної музики та нового мислення в добу Просвітництва.

Низка наведених аргументів свідчить про те, що в пошуку мелодії для обробки кондака «Дѣва днесь» Д. Бортнянський звернувся до монодичного піснеспіву, наявного саме в Ірмолої Гаврила Головні (1752). Очевидно, славетний композитор добре знав цей типово український нотолінійний рукопис гласового структурного типу. Апелювання у творчості до вітчизняних джерел та популяризація зразків давньоукраїнської церковно-монодичної культури є яскравим проявом «українськості» митця.

Фото 1.

Кондак «Дѣва днесь» із рукопису 1752 р.

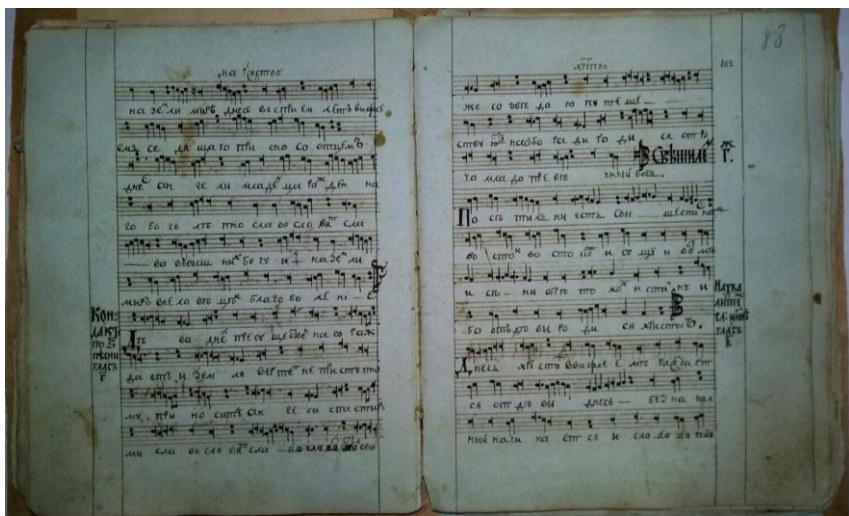

Фото 2.

Кондак «Дѣва днесь» із рукопису межі XVIII–XIX ст.

Список використаних джерел

1. Вознесенский И. И. О церковном пении Православной Греко-Российской Церкви: Большой и малый знаменный распев. Рига, 1890. 229 с.
2. Иванов В. Ф. Дмитро Бортнянський. Київ : Музична Україна, 1980. 144 с.
3. Корній Л. П., Дубровіна Л. А. Болгарський наспів з рукописних нотолінійних ірмолоїв України кінця XVI – XVII ст. / відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1998. 321 с.
4. Металлов В. М. Очерк истории православного церковного пения в России. [Репринт. изд.] Москва : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. 150 с.
5. Плотникова Н. Ю. Обработки древних распевов в творчестве Д. С. Бортнянского // Научные труды Московской государственной консерватории имени П. И. Чайковского. Сб. 43 : Бортнянский и его время. К 250-летию со дня рождения Д. С. Бортнянского : мат-лы междунар. науч. конф. Москва, 2003. С. 35–49.
6. Преображенский А. В. Д. С. Бортнянский: к 75-летию со дня смерти // Русская музыкальная газета. 1900. № 40. С. 905–915.

7. Преображенский А. В. Культурная музыка в России. Ленинград : Academia, 1924. 123 с.
8. Протопопов В. В. Песнопения праздника Рождества Христова // Музыкальная академия. Москва, 2001. № 1. С. 1–8.
9. Разумовский Д. В. Церковное пение в России. Опыт историко-технического изложения : в 3 вып. Вып. II. Москва, 1868. С. 137–258.
10. Рыцарева М. Г. Композитор Д. Бортнянский. Жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1979. 256 с.
11. Терещенко-Кайдан Л. В. Гаврило Головня – видатний майстер українського церковного співу XVIII ст. // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. пр. / Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв. Вип. 12. Київ, 2007. С. 139–143.
12. Цалай-Якименко О. С. Київська школа музики XVII століття / Наук. тов-во ім. Шевченка. Київ ; Львів ; Полтава, 2002. 499 с.
13. Ясиновський Ю. П. Українські та білоруські нотолінійні Ирмолої 16–18 століть : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів : Вид-во отців Василіян «Місіонер», 1996. 623 с.
14. Ясиновський Ю. П. Українська церковна монодія доби Дмитра Бортнянського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXLVII : Праці Музикознавчої комісії. Львів, 2004. С. 157–165.

Ольга Путятіцкая. Песнопение «Дева днесь» в обработке Дмитрия Бортнянского: источниковедческие поиски. Рассмотрена роль древнеукраинской церковной монодии в формировании индивидуального стиля выдающегося украинского композитора второй половины XVIII – начала XIX вв. Проанализирован жанр обработки древнего распева в духовном творчестве мастера на примере рождественского кондака болгарского распева. Отмечена распространённость этого песнопения в монодической версии и авторских обработках в церковно-певческой практике от начала XIX в. до нынешнего времени. В поисках образца монодического песнопения, ставшего инвариантом для интерпретации Д. Бортнянского, были исследованы более 150 рукописных кодексов из архивных учреждений Киева, и только в двух – Ирмологиях 1752 г. и рубежа XVIII–XIX вв. – был найден этот кондак. Оба манускрипта хранятся в фондах Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Осуществлён сравнительный анализ вариантов песнопения из украинских рукописных Ирмологий,

из синодального издания 1772 г. в Москве и в обработке Д. Бортнянского. Освещены особенности воплощения монодического образца в творчестве композитора на вербальном уровне, на уровнях композиционной структуры, ритма и лада. Установлено, что Д. Бортнянский использовал вариант монодического песнопения, записанный в украинском Ирмологии 1752 г. и воссозданный с некоторыми изменениями в синодальном издании 1772 г.

Ключевые слова: творчество Д. Бортнянского, древнеукраинская церковно-певческая практика, монодия, болгарский распев, Ирмологий, песнопение, кондак.

Olga Putiatytska. The Liturgical Hymn "Дѣва днесъ" ("Today the Virgin Gives Birth to the Transcendent One") in the Arrangement by Dmytro Bortniansky: The Search of the Sources. The role of the Early Ukrainian monody in the formation of the individual style of the outstanding Ukrainian composer of the second half of the 18th – early 19th centuries has been considered. The genre of arrangement of the ancient chant in the sacred work of the artist has been analyzed with the example of the Christmas kondakion of the Bulgarian chant. The popularity of this hymn in the monodic version and authored arrangements in the church singing practice from the beginning of the 19th century to this day has been marked. In search of a sample of the monodic hymn which became an invariant for D. Bortniansky's interpretation, more than 150 manuscripts from Kyiv archival institutions have been studied. It has been discovered that only two of them – the heirmologions of 1752 and the turn of the 18th – 19th centuries – contain this kondakion. Both manuscripts are stored in the funds of the Vernadsky National Library of Ukraine. The comparative analysis of the versions of the hymn from the Ukrainian handwritten heirmologions, from the synodal edition of 1772 in Moscow, and in D. Bortniansky's arrangement has been carried out. The peculiarities of embodiment of the monodic sample in the work by the composer in the verbal aspect, as well as in the aspects of composition structure, rhythm and tune, have been highlighted. It has been found out that D. Bortniansky used the version of the monodic hymn which was recorded in the Ukrainian heirmologion of 1752 and reproduced with some changes in the synodal edition of 1772.

Key words: D. Bortniansky's work, Early Ukrainian church singing practice, monody, Bulgarian chant, heirmologion, liturgical hymn, kondakion.